

**SKOGSHISTORIA
I
RYSSLAND**

**av
Peder Wikström**

**Påbyggnadskurs i skogshistoria
Maj 1994**

Inledning

I denna essä behandlas översiktligt Rysslands skogshistoria främst med avseende på skogspolitikens och skogindustrins utveckling fram till 1960-talet. Några ord nämns också om val av skogsskötselmetoder. Litteratur i ämnet är i språkligt avseende en bristvara och essän bygger till största delen på Algveres avhandling *Forest Economy in the U.S.S.R.* från 1966. När man studerar rysk skogshistoria måste man ha i minnet det ekonomiska systemskifte som skedde till följd av revolutionen 1917. Detta är nödvändigt eftersom målen för skogsbruket har skiljt sig åt beroende på om det var tsarerna eller kommunisterna som stod vid rikets roder.

Koloniseringen - agrara utvecklingens påverkan på skogen

Rysslands historia står i intim relation till koloniseringen av flodområdena. Redan på 900-talet fanns många bosättningar i de angränsande skogarna. Floderna var viktiga för transport och fiske. I tsar-Ryssland rådde sedan ett stort tryck på skogen, främst i de europeiska delarna. Ex i Uralområdet minskade skogstäckningen från 63 till 44 % under 1725 -1914. I centrala regionen (inkluderar bl a Moskva) sjönk skogstäckningen under samma tid från 48 till 21 %. Efter 1914 fortsatte avskogningen snabbt, t ex i Ukraina. Efter andra världskriget har skogsarealen ökat i de tätbefolkade områdena i centrala och västra Sovjetunionen.

Skogspolitiska utvecklingen

Algvere ser på utvecklingen på detta sätt:

I. Tsar-Ryssland, från ca 1600 till 1917.

1. Pre-kapitalistiska tiden. (→ 1861)

Mål för skogspolitiken:

-Säkerställandet av speciella virkesbehov (skeppsvirke, gruvindustri)

Medel för detta mål:

-Restriktioner mot avverkning i vissa områden.

2. Kapitalistiska tiden (1861-1917)

Mål:

-Lönsamhet och jämn avkastning (eg. från 1888).

Medel:

-Avverkningsrestriktioner genom arbetsplaner (typ skogsbruksplan) samt organiserat skogsbruk (silvikultur).

II. Sovjetunionen.

Mål:

-Tillfresställande av virkesbehovet för uppbyggandet av kommuniststaten

-Utvidgad reproduktion (förklaras nedan)

Medel:

-Avverkningsrestriktioner genom en s k Generell Ekonomisk Plan.

-Silvikultur i områden med virkesbrist.

-Skogsexploatering i områden med virkesöverskott.

Närmast skall ovanstående översikt mer ingående behandlas.

I. Utvecklingen i tsar-Ryssland.

Ryssland var på 1600- och 1700-talet ett land med hårda regleringar av i stort sett all ekonomisk verksamhet. Allt för att säkra nationens uppbyggnad. (Gemene mans fattigdom betraktades som en nationell tillgång, i det att folk tvingades jobba hårt!)

De första restriktionerna gällande nyttjande av skogliga resurser kom år 1557 under tsar Alexis. Huvudnäringarna i skogen var då biodling och jakt och det var dessa verksamheter som primärt avsågs att skyddas. Otillåten huggning och svedjebränning bestraffades.

Restriktionerna gällde inte obesatt skogsmark och den var tillåten för alla att utnyttja.

Det var dock först under tsar Peter den Stores tid (1689-1725) som det gjordes mer seriösa försök att reglera skogsnyttjandet. Denne tsar prioriterade högt en stark flotta och detta innebar att skeppstimmer, framförallt ek, måste skyddas. Andra intressen såsom gruvdriften i Uralområdet skyddades också. Tsaren var imponerad av dåvarande fransk skogslagstiftning och han tog över den franska modellen utan att egentligen undersöka nödvändigheten att skydda skogsresurserna i Ryssland. För att skydda virket ifråga avsattes sålunda reservat, oftast i närhet till vattenleder. Alla träd som kunde tänkas vara till nytta för staten förklarades som statlig egendom, även om marken var privat. Straffen för lagöverträdelser var mycket hårda. Att hugga ek olovligt betydde döden, medan lättare brott kunde betyda att näsborrarna sprättades upp varefter den kriminelle skickades till Sibirien. Dessa besvärliga lagar ledde naturligtvis till opposition, och på att staten hade små möjligheter att kontrollera lagarnas efterlevande, var lagöverträdelser inte ovanligt. År 1722 instiftades därför en skogsvaktarorganisation som lydde under Admiralkollegiet.

Denna organisation upplöstes redan under Peters den Stores efterträdare Katarina I (1725-27). Också en stor del av avverkningsrestriktionerna avskaffades. Reservaten bibehölls men gjordes mindre. Dessa förändringar ledde till en våg av skogsskövling i stadsnära områden.

Under tsarinnan Anna (1730-40) återupprättades de restriktioner som gällde under Peter den Store. En skillnad från Peter den Stores tid var dock att nu förklarades i princip all skog tillhöra staten. Men eftersom inte all skog gav inkomster åt staten, fick träden nyttjas av vem som helst i de områden där staten inte själv hade några intressen.

Under Katarina den Stora (1762-96) skedde en fullständig reaktion. I liberaliseringens anda utfärdades 1782 en förordning som innebar följande:

- All privatägd skog frigjordes från statlig kontroll.
- Restriktioner för handel (inhemsk och export) med trävaror avskaffades.

Avverkningsrestriktioner avfärdades som överdrivna och orealistiska med tanke på Rysslands enorma skogsinnehav. En baktanke med laglättnaderna var att åstadkomma en inkomstkälla till staten - skatter! I och med förordningens upprättande betraktades skogsresursen alltså inte längre som bara en råvara för "ädlare" ändamål, utan som en tillgång i sig själv. 1782 års förordning ses av många historiker som främsta anledningen till avskogningen i europeiska Ryssland. I princip var skogsägare fria att ända fram till 1888 (då en skogsskyddslag promulgeras) obehindrat exploatera sina skogstillgångar.

Först 1861 avskaffades livegenskapen i Ryssland. Detta sammanfaller med och markerar också starten till den kapitalistiska tiden i tsar-Ryssland. Ett Europa under industrialisering innebar en stor efterfrågan på timmer och en ökad exporten. Samtidigt påbörjades omfattande järnvägsbyggnationer och byggande av industrier i landet. Ianspråkstagande av skogsmark för jordbruksproduktion ökade för att kunna ge mat åt en växande urban befolkning.

Godsägare som tidigare hade nyttjat sig av billig arbetskraft iform av livegna, sålde tidbegränsade avverkningsrättigheter till uppköpare. Dessa uppköpare hade inga incitament att tänka på uthålligt skogsbruk, och rovdriften på skogen blev omfattande. Alla dessa faktorer samverkade till en skövling av i första hand lättillgängliga skogar. Speciellt europeiska centrala Ryssland drabbades. En oro för och vaknad insikt om skogens framtid började nu märkas.

Under tsar Alexander II utfärdades 1888 som nämnts en lag som hade till syfte att stoppa den pågående skövlingen i privat skog och att reglera överföringen av skogsmark till jordbruksmark. En ny attityd vad gäller skogsvården började kristalliseras - ett organiserat skogsbruk skulle nu främjas.

II. Utvecklingen i Sovjetunionen

Det grundläggande målet för den nya staten anammade Marx teori om "Reproduktion i utvidgad skala". Detta innebar att en evigt ökande del av överskottet skulle investeras i produktionen. Detta påverkade all ekonomisk verksamhet. Det kapitalistiska målet för skogsbruket var jämn avkastning (sustained yield) men detta ansågs av kommunisterna som stagnation och ej förenligt med socialiststatens uppbyggnad som byggde på expansion. Det uppsatta målet påverkade starkt skogsbrukets utveckling, men de metoder som till slut kom att tillämpas blev alltmer lika de som hade använts i tsar-Ryssland. Detta berodde på att de biologiska förutsättningarna för skogsproduktion inte kunde uppfylla nationens önskemål (min egen tolkning).

Omkring 1920 utfärdades en förordning som tvingade varje bonde i skogsnära områden att hugga och leverera en viss mängd brännved. F.d. företagsledare hade också personliga kvoter att uppfylla samt ansvarade med sina liv för distriktens totala virkesleveranser. En av de första åtgärderna för den nya regimen var att utfärda en landförordning. Ägar-förhållandena såg vid tidpunkten för oktoberrevolutionen ut så här: Staten ägde 86 % av all skog, varav 81 % fanns i glesbefolkade områden, ofta i bergstrakter. Största andelen skog innehades i asiatiska Ryssland, där 99 % var statsägd. I europeiska Ryssland var motsvarande siffra 68 %, medan 24 % var privatägd och 8 % kollektivägd (kollektiv är en gammal företeelse i Ryssland). Omedelbart efter oktoberrevolutionen förklarades all privat mark som statlig egendom. Dessa skogar tilldelades de lokala kommittéerna, men inte förrän med 1929 års Skogslag blev organisationen klar. Den skogsmark som hade nationaliserats blev indelad i två kategorier:

- Skogar för lokal användning. Dessa tillföll kollektiv, eller s k kolchoser.
- Skogar av nationellt intresse.

Målet med den första kategorin var att förse den rurala befolkningen med virke och att reglera sekundär skogsanvändning (ex bete) och syftade bl a till att myndigheterna skulle slippa ansvara för landsortsbefolkningens virkesbehov.

Nationaliserandet av de privata skogarna satte igång en omfattande ödeläggelse av landets skogar. Tidigare arbetsplaner från tsartiden nonchalerades helt, för de var inte anpassade för de stora virkesmängder som efterfrågades i det industrialiserande landet.

1931 genomfördes en omorganisation av skogsverksamheten. Rysslands skogar delades in i två typer:

1. Skog för industriell exploatering. I denna skog tilläts obegränsade avverkningar för att nationens behov av timmer skulle tillfredsställas. Inga andra hänsyn skulle iaktas, såsom vatten- och klimatpåverkan och återväxt.
2. Skog att brukas silvikulturellt vilket innebar att en organiserad skogsskötsel med hänsyn till

t ex återväxten skulle bedrivas. Speciella avverkningsrestriktioner, t ex begränsning av hyggesstorlek för att en naturlig återväxt skulle kunna komma till stånd. Denna indelning fick dock ingen praktisk betydelse för skogsvården. Istället ökade bara förvirringen bland de ryska bönderna. De fortsatte att skövla skog.

1943 genomfördes en ny indelning av skogsmarken. Tre skötselkategorier upprättades:

1. Skyddad skog. Nationalparker, skyddskog etc. 1948 inleddes ett stort beskogningsprojekt, och under åren 1949-66 utfördes omfattande planteringar i markförbättrande syfte.
2. Skog i områden med skogsbrist (södra, sydvästra, sydöstra och centrala Sovjet). Skötsel skulle bedrivas så att uttagen ej överskred tillväxten. I arbetsplanerna skulle beräknas uttagens storlek.
3. Övriga Sovjet. Dessa skogar utgjordes av tajgan i norr, och det var dem som tidigare hade klassificerats som skogar för industriell exploatering. Det var ej frågan om renodlad kalavverkning, vilket berodde på att det helt enkelt inte fanns avsättning för alla virkessorter, ex björk och asp.

Tiden efter andra världskriget fram till 60-talet präglades av att hur arbetsplaner för skogens skötsel skulle utformas. Man insåg att det var ett nödvändigt instrument i planerandet av skogsbruket. Begreppet jämn avkastning kom åter i viss mån att accepteras.

Skogsindustrins utveckling

I tsar-Ryssland dominerades skogsindustrin helt av produktion av sågade varor för export. Sågverken förlades till västra och norra delarna av europeiska Ryssland. I början av 1900-talet skedde en snabb ökning av industriverksamheten, då avverkningarna ökade i Vita Havsområdet. Det uppskattas att hälften av alla sågverk ägdes av utlänningar, däribland var Sverige representerat under flera år. Efter revolutionen nationaliserades alla sågverk och utlänningarna kördes oersatta ut ur landet.

Den teknologiska nivån på de ryska sågverken låg länge på en låg nivå och det rörde sig ofta om mycket små sågverk men med skickliga arbetare. Utvecklingen fortskred dock och 1913 var Ryssland dominerande på världsmarknaden. Men sedan kom första världskriget, Ryssland skars av från världsmarknaden och många industrier förstördes. Inbördeskriget som följde oktoberrevolutionen under 1917-21 ledde till många företags upphörande. Många av de gamla ägarna försvann, och därmed också viktig know-how.

På 1920-talet påbörjades restaureringen av skogsindustrierna. Det gick långsamt men 1927/28 inleddes den första femårsplanen och avsikten var att industrialiseringen av landet skulle börja på allvar. Många nya, stora företag etablerades. Moderniseringen av skogindustrin var dock ej huvudmålet, utan avsikten var att skogsindustrin skulle alstra exportinkomster så att den tunga industrin skulle kunna byggas upp. Detta medförde att industriernas placering ej blev optimalt lokaliserad m h t skogsresurserna utan till platser varifrån export var lämplig. Detta innebar att industrierna lokaliserades till norra och nordvästra delarna av europeiska Ryssland, samt i östra Sovjet.

De första massaindustrierna byggdes i början av 1800-talet. Den inhemska produktionen av massa var under tsartiden otillräcklig, och import var nödvändig. Samtidigt skedde en export av massaved. På 1920-talet importerades 40 % av den mekaniska massan från Finland. 1940 etablerades ett flertal stora massa- och pappersindustrier.

Under andra världskriget förstördes åter igen många industrier i västra Sovjetunionen, men efter kriget hade man ändå en fördubblad produktionskapacitet tack vare erhållna anläggningar inom nationens utökade territorium (Japan).

Det fanns en trend i Sovjet att skapa s k Kombinaty. Detta betydde att man i en stad utvecklade ett integrerat skogsindustrikomplex innehållande både såg- och massaindustri.

Slutligen kan nämnas att ett problem har varit (är?) de långa avstånden mellan industri och råvara. På 1960-talet var transportavstånden hos 97 % av industrierna mer än 1500 km. En av orsakerna härtill var att tillverkarna av sågmaskiner måste få avsättning för sina produkter.

Skötselmetoderna

Innan ca 1850 förekom i tsar-Rysslands statsskogar mest selektiva huggningsmetoder. Efter 1850 blev den dominerande huggningsformen kalavverkning. Selektiva huggningsformer användes bara om det fanns avättning för alla virkessortiment. Att gallra var ovanligt.

Sovjetunionen följde i samma spår, dock medförde den ökade mekaniseringen större och mer koncentrerade kalhyggen. Det planterades också mer, vilket hängde samman med att de större hyggena inte lämpade sig lika bra för självföryngring som de smala stripor som avverkades under tsartiden. Antalet gallringar ökade också, speciellt i västra Sovjet. Den högre gallringsfrekvensen berodde på att slutavverkningsbara bestånd saknades och att ungsogor hade planterats mellan världskriget som blev gallringsmogna på 1960-talet.

Algere avslutar med att konstatera att fastän Sovjet gick in för att genomgående införa nya metoder, med den nya statens uppbyggnad som motiv, blev metoderna förvånansvärt lika de som hade använts under tsartiden.

Referenser

Algere, K.V. 1966. *Forest Economy in the U.S.S.R. An analysis of Soviet Competitive Potentialities*. Studia Forestalia Suecica, nr 39. Stockholm.

Björklund, J. 1984. *From the Gulf of Bothnia to the White Sea*. Ur Scandinavian Economic History Review. Vol 32, nr 1. Bergen, Norge.